

LENGYEL ANDRÁS

A Szegedi Fiatalok mozgalma és Bálint Sándor

1

A szegedi református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köre, majd a belőle kinövő nemzedéki tömörülések, mindenekelőtt az úgynevezett agrársettlement mozgalom és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a két világháború közötti Szeged egyik legizgalmasabb kulturális fejleménye volt. Vezéregyénisége, Buday György (1907–1990) révén e folyton alakulásban lévő szerveződés hamar lokális keretei fölé nőtt, országosan, sőt az ország határain túl, az erdélyi és szlovenszki magyarság köreiből is ismert lett. Jelentősége, ma már látszik, nem szervezeti erejében rejlett, hanem egy nagy nemzedéki orientációváltás előmozdításában, a „nép felé fordulás” nemzedéki programjának fölvetésében és igen hatékony terjesztésében. A mozgalom – a Bartha Miklós Társasággal, a Sarlósokkal és az Erdélyi Fiatalokkal együtt – úgy volt a prenépi „mozgolódások” egyik elindítója és szervezője, hogy – kiteljesedvén, a „Művkoll”-korszakban (1932–1936) – már e törekvések

föle nőtt, önmagában is jelentékeny kulturális és művészi súlyt képviselve. Hogy a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma miben különbözött a népi mozgalomtól, s mi adta meg saját politikai, kulturális és művészeti karakterét, messzire vezető bonyolult kérdéskör; megtárgyalása külön tanulmányt igényelne. Azt azonban itt sem lehet elhallgatni, hogy a Szegedi Fiatalok mozgalomának sajátossága részben a folyamatos önkorrekciónak, egy fordulat saját maguk köreiből való radikális végrehajtásában, részben a nagyfokú pragmatikus nyitottságban, a népiektől az urbánusokig terjedő skála egészét átfogó, ám saját külön csoportidentitását mindvégig megőrző folyamatos kulturális érintkezésből adódik. Ennek kialakítása és működtetése nagyrészt Buday György személyes kvalitásához kötődik; nélküle az egészből alighanem semmi nem lett volna. Ám kvalitásainak egyik legfontosabbika éppen az volt, hogy mindig megtalálta az adott fejlődési

fázishoz leginkább illő tehetséges embereket, s olyan összetartó csoportosulást szervezett belőlük, amelyik képes volt önmaga korlátainak meghaladására.

Az egyik – s talán éppen a legnagyobb – ilyen belső „ugrás” alighanem az volt, amelyik a szokványos (s meglehetősen üres, külsőségekben kimerülő) felekezeti diákegyesülethől, a Szegedre került kolozsvári református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köréből, a kör szervezeti keretein belül maradván, létrehozta a szegedi (alföldi) viszonyokhoz illeszkedő, elsődlegesen már szociális orientációjú úgynevezett agrársettlement mozgalmat. Ez a körön belüli szerveződés részben a kör informális kitágítása volt új, immár nemcsak református hallgatókkal, részben az érdeklődés határozott megfordítója: a szociális érdeklődést és figyelmet értelmiségi követelménnyé tette. E változás kezdeményezője is maga Buday volt; az ő nagy húzása, hogy e fordulat létrejött. De ezt, minden tehetsége ellenére, önmagában, külső segítség nélkül nem tudta volna végigvinni. Neki, az erdélyinek, aki akkor csak pár éve (1924-től) élt még Szegeden, kellett valaki, aki a szegedi szociokulturális viszonyokban szervesen benne él, aki a helyi viszonyok jó ismerője s tudja, vagy legalábbis érzi, hogy itt milyen irányba kellene menni. Ez az idősebb, de az egyetemi fiatalsághoz még életkorban is közel álló, mindössze pár évvel idősebb tanárember, aki Budaynak a szegedi viszonyok közötti kalauza lett, s így döntően hozzájárult az orientációs fordulat sikeréhez: a fiatal Bálint Sándor (1904–1980) volt.

2

Bálint Sándor – sajnos, csak utalásszerűen – többször is megemlékezett a Szegedi Fialokkal való együttműködéséről. Egyik, az ötvenes években írott önéletrajzában egyebek közt ez olvasható: „1926 tavaszán „*summa cum laude*” bölcsészdoktor, 1927 tavaszán pedig *kitűnő*, *dicséretes* érdemjegyekkel középiskolai tanár lettem. [...] Párhónapos alkalmi helyettesítéseket leszámítva, 1927–31 között állás, kenyérkereset nélkül voltam, mert nem rendelkeztem az akkori időben annyira szükséges összeköttetésekkel. 1931 őszén végre a szegedi tanítóképző intézet óraadó tanára lettem, ahol csak 9 év múlva, 1940-ben véglegesítettek [...]. Itt működtem 1944 júniusáig.” „A tudományos kutatáshoz már egyetemi éveim alatt hajlandóságot éreztem. Éppen társadalmi helyzetemnél fogva mindjárt a népelet kérdéseivel kezdtem foglalkozni. *Érdeklődésem hamarosan politikailag is öntudatosává vált, amit a huszas évek végén a szegedi agrár settlement mozgalomban való részvételem is bizonyít.* Utóbb a *Válasz* írói közösségébe is beletartoztam. Még később, 1936–44 között a *Korunk Szava*, majd a *Jelenkor* katolikus radikális folyóiratokba írogattam.” Ez a curriculum vitae, minden szűkszavúsága ellenére, már pusztán adatválogatásával mutatja, hogy együttműködésüket maga is fontosnak vélte. Részvétele természetéről azonban itt semmit nem mond; így az sem derül ki, ő maga mivel járult hozzá az agrársettlement munkájához. Később, 1977-ben, Trogmayer Ottó televíziós interjújában valamivel részletesebben idézte föl emlékeit. A „Buday kezdeményezte” agrársettlementről szólva egyebek közt ezt mondta: „Láttuk a parasztságnak, főleg a szegényparasztságnak az elesettségét, és az angol settlement mozgalomnak a példájára, amikor egyetemi hallgatók és mondjuk értelmiségiek önkéntes szolgálatból segítséget vállalnak munkás- és parasztcsaládok mellett, hogy ügyeiket, bajaikat elintézzék, teljesen ingyen, ez nem intézményszerű, hanem társadalmi mozgalom volt – ezt próbálta ő [ti. Buday] meghonosítani. És hát *részben az én révemen is, miután neköm volt a parasztsággal a legtöbb kapcsolat*, megindult ez

a munka. Néhány füzet is jelent meg, több kiszállás a szegedi, vásárhelyi tanyavilágba, *azután később fölzárkózott mellettem és Buday mellett néhány fiatalabb évjárat is*". (Tiszatáj, 1987. 8. sz. 72.) Név szerint ekkor az újabb évjáratokból Tolnai Gábort, Radnóti Miklóst, Baróti Dezsőt, Tomori Violát, Erdei Ferencet, Reitzer Bélát, Bibó Istvánt, Berczeli Anzelm Károlyt, Széll Istvánt és Hont Ferencet említette meg; Ortutay Gyulát korábról, még a piarista gimnáziumból ismerte. Egy másik, még 1974-ben folytatott beszélgetésben pedig Péter Lászlónak azt mondta: „Egyik-másik kiszálláson én is ott voltam, és aztán ott bábáskodtam a Szegedi kiskalendárium egy vagy két évfolyamánál, én adtam az anyagot. Aztán fölhívtam Budaynak a figyelmét a havibúcsúra, ahol ő még azelőtt soha nem járt, és rendkívül mély benyomással volt rá, mint ahogyan ezt a fametszetes könyve is elárulja. Később azután külön kibontakozott a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma, amiből azonban valahogy én, Berczeli Anzelm Károly és Erdei Ferenc kimaradtunk. Már magam sem tudom, hogyan.” (Tiszatáj, 1974. 9. sz.)

Nem kétséges, ezek az utalásszerű emlékfoszlányok lényegüket tekintve helytállóak. Az emlékezések alkalmi, a megnyilatkozások jellege s nem utolsó sorban pedig Bálint Sándor szemérmes szerénysége azonban nem kedveztek a részleteknek, s így egy sor – lényegesnek tetsző – epizód említetlenül maradt. Az élőbeszédben, fölöoldódván a szigorú kronológia, egybemosódik és általánossággá stilizálódik az, ami pedig éppen a maga eredeti konkrétságában volna igazán tanulságos. Nem árt tehát az egykorú források adatait is számbavenni.

3

A rendelkezésre álló források szórványosak és esetlegesek, annyi azonban mindenképpen bizonyos, hogy az együttműködés kulcsa Bálint Sándor és Buday személyes viszonya volt. Hogy mikor ismerkedtek meg, pontosan nem tudjuk; Bálint Sándor maga dátumként 1929-et adja meg. Buday ismert figura volt egyetemi berkekben (édesapja, Buday Árpád a szegedi egyetem régészprofesszora volt), aktív „diákközéletet” élt, vele tehát az egyetemközelben maradó Bálint Sándor könnyen érintkezésbe kerülhetett. A megismerkedésre azonban közvetlen forrásunk nincs, így csak föltételezhető, hogy 1928 tavaszán a személyes összeköttetés létrejött. 1928. március 20-án ugyanis „viharos lefolyású” vitaestet tartott a Bethlen Gábor Kör, amelyre előadóként Budayék a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara igazgatóját, Gesztelyi Nagy Lászlót hívták meg. Az előadás címe és témája (*A jövőendő magyar intelligencia és a tanyakérdés*) pedig olyan kérdések megtárgyalását ígérte, amelyek Bálint Sándor érdeklődését is föl kellett keltsék. Így vagy ezen a vitaesten, vagy az ezt követően hamarosan beinduló, a tanyakérdés tanulmányozását feladatuknak tekintő akciók során találkozniuk kellett. Ám konkrét adat a kapcsolatról csak 1929 nyaráról van. Ekkor, 1929. augusztus 15-én az Ausztriában nyaraló Buday Mürzstegből képeslapot küldött „Nagyságos / Dr. Bálint Sándor / tanár úrnak” – lapját a szegedi bölcsészkar Szukováthy téri épületébe címezve: „Erdélyi szívemnek oly jóleső gyönyörű hegyek hűvös tövéből szeretettel köszöntöm Sándort s kis kompániánk már otthon lévő tagjait, kiknek körében hamarosan magam is ott maradok, ha I. is úgy akarja.” Az aláírás ekkor: Buday György. Ez a konvencionális üdvözlés két szempontból is fontos. Igazolja a kapcsolat meglétét és – ha egy félmondatnyi utalás szükségességével is – árulkodik az összetartozásról. Az üdvözlés ugyanis nem csak Bálint Sándornak szól, hanem egyben „kis kompá-

niánk már otthon levő tagjai”-nak is. Ez arra vall, hogy legkésőbb 1929 tavaszán már volt bizonyos közös munkájuk; már egy „kompániába” tartoztak.

Ennek a részleteiben nem ismert együttműködésnek lett az eredménye, hogy az egyre inkább „szegedivé” váló kör egyik sikeres kezdeménye, a bibliofil igényű kis zsebnaptárnak kiadása „székely”-ből „szegedivé” alakult át. A sorozat első darabja, 1929-es évszámmal, 1928 végén még *Székely naptár*ként jelent meg, a második, 1929-ben összeállított s 1929 december végén megjelent füzetke pedig már címében és anyagában is *Szegedi Kis Kalendárium* lett. A zsebnaptár kigondolója, megtervezője s nyomdai kivitelezésének irányítója Buday volt (ő készítette az illusztrációként megjelenő kis rajzocskákat is), a benne közreadott „népi dalok” szövegének és dallamának gyűjtője és közreadója pedig Bálint Sándor. A dolog jelentőségét az adja, hogy itt nem egyszerűen népdalközlésről volt szó, hanem – egyben – identitásváltásról, szegedivé válásról is. Ebben, túl Buday és a körülötte lévők beilleszkedési igényén, Bálint Sándornak döntő szerepe volt: ő adta a szellemi muníciót.

1929. december 25-én, a kör nyomtatott levelezőlapján, Buday ez ügyben kérte az akkor éppen „hűtlenkedő” Bálint Sándor közreműködését:

Kedves Sándor

sajnos régóta nem volt bent nálunk, s így ezúton kell kérnem, hogy a szegedi naptár ügyében holnap, vagyis hétfőn reggel 8 órakor, vagy mondjuk, fél 9-kor a Városi nyomdában, vagy ha ide nem tud, úgy a délelőtt folyamán, de minél előbb a Körbe bejönni szíveskedjék. A rajzok már fenn vannak Pesten, várjuk a kliséket. A versek szedéséhez holnap kezdenek hozzá, reggel 8-kor viszem be a kéziratot a nyomdába s ezt szeretném Magának előbb megmutatni, hogy az esetleg szükséges apróbb javításokat megtehesse még rajtuk. A naptárkák a hét közepén, vagy végén ki is jönnek.

Na de többet nem is írok, hanem kérem ismét, jöjjön be hozzám.

Szívesen üdvözlí:

B. Gy.

Kellett-e még valamit javítani a kéziraton, nem tudjuk; a kis kalendárium időben megjelent. Értéke, folklorisztikai szempontból, a dallamával együtt közreadott 13 régi szegedi népdal hozzáférhetővé tétele. Ez önmagában is figyelemre méltó, hiszen a korábbi *Székely naptár* még – Kriza „vadrózsái”-ből szemelgetve – egyszerű újraközlésre szorított, csak a széles körben ismert népszerűsítette. Az 1930-as szegedi naptár anyaga azonban már eredeti gyűjtés volt – új, tudományos szempontból is releváns folklorisztikai anyag. A naptárka igazi jelentősége azonban mégis sajátos, „mozgalmi” funkciójából adódott. E füzetke ugyanis egyszerre fejezte ki a kör s a mozgalom új, „szegedi” identitását, adott életjelt az agrársettlemet mozgalomról (amelyet a naptár végi kísérőszöveg propagált) és hívta föl, kvalitásai révén, magára a szélesebb közönség figyelmét. Az érdekes anyagú, bibliofil kvalitásokat mutató naptárka hamar szinte a mozgalom emblémája lett, s olyanok körében is hatott, akik a politikai vagy szociális akciókra egyébként érzéketlenek voltak. A vállalkozás ettől kezdve a „presztízst teremtve népszerűsíteni” elgondolás sikeres mintapéldája volt; minőségi produkcióval emelve ki magukat a kor ifjúsági mozgalmáiból.

Érthető tehát, hogy a személyes kapcsolat ekkoriban, az 1930-as évben a legintenzívebb s egyben a leggyümölcsözőbb. Az egész mozgalom, s Buday személyes sorsa szem-

pontjából is sorsdöntő lett, hogy az együttműködés részeként Bálint Sándor és Buday 1930 augusztusában együtt vett részt az alsóvárosi havi búcsún. Bálint Sándor már idézett interjújából láttuk, ő hívta fel erre a jellegzetes és sok szempontból inspiratív eseményre az Erdélyből ideszakadt, s a helyi hagyományokban járatlan Buday figyelmét. Emlékezését az egykorú dokumentumok teljes mértékben igazolják s megerősítik. Fönnmaradt pl. egy fénykép, amely a kör egyik tagját, Bálint Sándort s Budayt összefogódzva mutatja – a búcsú (egyik) alkalmi fényképész „stúdiójában”. A kép hátoldalán ott a kézírásos jegyzet: 1930. *Havi-búcsún*. S tudjuk, ekkor – Bálint Sándor kalauzolásával – Buday tudatosan tanulmányozta a forgatagot, sőt maga is egész sorozat fényképben örökítette meg a búcsú világát. (A hármasképen Buday kezében ott is van, még tokban, a fényképezőgép.) S hogy ez a búcsúval való megismerkedése nagy és inspiratív élménye lett, nemcsak Bálint Sándor emlékezéséből tudjuk. Maga Buday is vallott róla – még 1930 őszén, *A szegedi tanya problémái* című kis füzetében (amely egyébként az agrársettlemet mozgalomnak is egyik fontos dokumentuma). E füzetben Buday többször is emlegeti Bálint Sándort. *A tanya földje és a tanya embere* című cikkben pl. arról ír, hogy „[b]árha a szellemi erőknak társadalomalkotó döntő hatását szinte kivétel nélkül elismerik, Szeged és különösen a szegedi tanyák világának ily szempontból való rendszeres vizsgálatával nagyon kevesen és csak kis mértékben foglalkoztak.” Itt föl sorolja, persze a Szeged-kutatás nagy neveit, s elismeri, hogy ezek az illusztris szerzők „itt-ott adnak e problémához tartozó adalékokat is, de – teszi hozzá – a lelkület és szellemiség kérdésével rendszeresen csak újabban foglalkozik a fiatal Bálint Sándor”. Majd leszögezi: „munkánk során nem nélkülözhetjük, de nem is szabadulhatunk az ő alapvetésétől” (23.). Ha lehetséges, még ennél is nyíltabb elismerés (s egyben a havi búcsú hatásának lecsapódása) az a fejtegetés, amely *A tanyai lélek elemei* című cikkben olvasható. Buday itt, friss élményei és ismeretei birtokában, arról ír, hogy „az Alsó tanyán az alsóvárosi ferencesek misszionáló lelkületének csodálatos átplántálódása, kivirágzása érezhető. [...] Bűnök káromlások, szeretetlenség hibái felett egy csodálatos, színes – Bálint Sándor szavával élve talán szabad így kifejeznem magamat – *laikus-katolicizmus* szintézise bontakozik ki. Ez az artistikus és erkölcsi, romantikus és realista elemekkel átszótt miszticizmus pedig nem mai keletű, – gyökerei ott vannak Alsóváros ferencesektől determinált lelkületében és éppúgy szegedi, mint ahogy magyar. E magyarszínezetű, laikus-katolicizmus kollektíve megmutatkozik az alsóvárosi augusztusi havi-búcsú csodálatos lelki atmoszférájában és ennek hús-vér valósága és romantikája hangzik ki a szegedi lélek reprezentáns művészeinek [...] alkotásaiból is, sokszor talán a tudat alól” (25.).

Fölmerülhet a kérdés, a református (s erdélyi) Budayt mi fogta meg ebben a szegedi „laikus-katolicizmusban”? Nagy a valószínűsége, hogy – túl azon, hogy a szociális kérdések tanulmányozásához fölhasználható tapasztalati anyagot kapott benne – éppen e katolicizmus népi, „laikus”, egyházi hierarchiákon kívüli jellege. „Ennek a kereszténységnek a számára” ugyanis – mondja ki tételesen is Buday – „Jézus Krisztus az igaz, az Istennek egyszülött bányája, aki maga is szegényke, üldözött, magányos és nagy szeretetre méltó, – mint maga a tanyai nép, – s aki szeretetből, áldozatosan elveszi a világ bűneit. Megváltó. – A Szűzanya, Mária a valóban – Boldogasszony. És így tovább” (25.).

S hogy ez a „népi” (paraszti) spiritualitás megfogta, benne művészi alkotás lehetőségét ismerte föl, mutatja a cikk egyik további megjegyzése: „E csodálatos szellemvilág még vár

a maga felfedezőjére és feltárójára, akit talán meg fognak kövezni érte több oldalról is, de aki a magyarság lelki képének új, egyelőre még majd minden képmásáról hiányzó színeit fogja megfesteni. Ezzel pedig a magyar lélek felmérésének és értékelésének munkájában igen becses szolgálatot végez” (25–26.). Valószínű, hogy amikor az e cikket is tartalmazó füzet megjelent, 1930 októberében Buday már dolgozott is azon a 15 darabból álló fametszet-sorozaton, amely a következő évben, a *Boldogasszony búcsúja* címmel önálló kiadványként is megjelent. E nevezetessé vált fametszet-könyv alcíme mindenestre kétségtelenné teszi az összefüggést az augusztusi élmény s a művészi megjelenítés közt. A könyv ugyanis eszerint: „A Szeged-alsóvárosi Boldogasszony-napi búcsú emlékezete”.

A metszetsorozat, ma már tudjuk, hirtelen-váratlan több szempontból is sorsdöntővé vált. A könyv megkapta a Magyar Bibliophil Társaságnak az „1931. év legszebb magyar könyve” díját, s ezzel Buday szinte berobbant a magyar illusztrátorok első vonalába. Mint fametszőművész országos hírre tett szert; művészpályája igazi fölívelése innen datálódik. S ha lehetséges, a mozgalom szempontjából még ennél is fontosabbnak bizonyult az az ötlet, hogy a könyv névleges – ekkor még teljességgel fiktív – kiadójaként a Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiuma lett megnevezve. E név alatt ugyanis nem sokkal később, 1932 őszén formálisan is megszerveződött az az „élcsapat”, amely az agrársettlemntől kinőve jelentős szerep betöltője lett a magyar kultúra történetében.

4

Bálint Sándor ösztönző szerepének ismeretében nem meglepő, hogy – még a *Boldogasszony búcsúja* megjelenése előtt – 1930 őszén a következő Szegedi Kis Kalendárium összeállítása is közös munkában született meg. Ahogy maga a bevezető jegyzet mondja: „E kis kalendárium testvéröccse a szegedi székely egyetemi hallgatók tavalyelőtti *Székely naptárkájának* és a Kolozsvári-szegedi Egyetemi Bethlen Gábor Kör tavalyi *Szegedi Kis Kalendárium-ának*. – Ezidén a *dalok*: régigyökerű, jórészt kiadatlan szegedi és környéki népi dalok. Gyűjtötte és összeválogatta őket Bálint Sándor. – A *rajzok*: Buday György munkái.” A kolofon szerint: „Kiadja a Kolozsvár-szegedi egyetemi fiatalság Bethlen Gábor Köre és az Egyetemisták Tanyai Agrársettlemnt mozgalma.” A kötetke ezúttal 17 dal szövegét és dallamát adta közre. A második ívet kezdő egyik, Lovászi Máriától lejegyzett dal (s Buday rajzolta illusztrációja) pedig közvetlenül visszautal a nagy élményre, a havi búcsúra. A rajz az alsóvárosi templom stilizált, de jól fölismerhető ábrázolása, a szöveg pedig verbálisan utal vissza rá: „A szögedi templom tornya, de magos, / Tetejébe van egy ruzsa, de piros. / Az a ruzsa a szögedi lányoké, / Én meg vagyok az én kedves babámé.” – Stb.

A füzetke végén, *A szegedi egyetemisták tanyai agrársettlemnt mozgalmaról* címmel mozgalmukat propagálták. Érdeemes belőle idézni: „A mozgalom tagjai rendszeres tanyai kiszállások során közvetlen és huzamos kapcsolatba igyekeznek jutni a magyar alföld különféle népi rétegeivel. Így akarják egymás tényleges megismerése révén felébreszteni azt a reális szolidaritást, mely a különféle társadalmi rétegek becsületes elemei között az ellentéteket csökkenti és az országra súlyosodó erőpróba elviselését lehetővé teszi.” „A kiszállások során szellemi segítséget (szolidaritás, előadások, néphivatal, ethnográfiai és társadalomrajzi kutatómunka, gyűjtés, publikációk, propaganda stb.) igyekszünk nyújtani a materiális krízisek ellen is. Egyúttal mi is tanulunk, megismerünk és igyekszünk felelősségtudó, becsületes intelligenciává nevelkedni. Népismerettel – népszerűtethez.”

A szokványos felekezeti körülettől tehát – Bálint Sándor ösztönző kalauzolásának is köszönhetően – messzire jutottak. Ez az agrársettlementes propaganda már a majdani népi mozgalom közvetlen előzménye és (egyik) előkészítője.

5

Bálint Sándor és a folyton változó alakuló mozgalom együttműködésében azonban, úgy tetszik, ez volt a tetőpont. Innentől kezdve már inkább a divergencia a jellemző.

Paradox módon részben éppen a *Boldogasszony búcsúja* sikere miatt is. Buday és a körülötte megszerveződő legtehetségesebb fiatalok érdeklődése ugyanis – az eléjük tornyosuló különböző akadályok következtében – egyre inkább a művészi és tudományos ambíció kiélésére helyeződött át. Nem sokkal a *Boldogasszony búcsúja* megjelenése után már Tolnai Gábor is a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával „adatta ki” *A szabadvers és a lírai formák válsága* című „formatörténeti tanulmányát”. Ezzel a még mindig fiktív névhasználattal pedig immár sorozattá kezdett összeállni a fametszet-könyvvel induló elképzelés, s megindult egy új, művészetcentrikus csoportidentitás kialakulása is. Ez utóbira jellemző, hogy Tolnai művének utolsó lapján önmagukat már „A szegedi fiatalok Művészeti Kollégiumának (Szeged, Tisza Lajos körút 37. Egyetemi Bethlen Gábor Kör) kiadásában” megjelent s megjelentetni kívánt könyvekkel népszerűsítették. A felsorolt két megjelent mű művészeti karakterén túl az is figyelmet érdemel, hogy az „előkészületben” levőként hirdetett munkák mindegyike is a művészi érdeklődést és ambíciót dokumentálja. A helyzet kiforratlanságát jelzi ugyanakkor, hogy a felsorolt könyvek egyike sem valósult meg.

Ám a tervbe vett s megvalósulatlanul maradt elképzelések önmagukban is tanulságosak; érdemes áttekinteni, ekkor mi mindent terveztek:

Bálint Sándor: 50 szegedi népi dal. (Fametszetekkel).

Joó Tibor: Szellemtörténet és világnézet.

Bereczeli A. Károly: Az új dráma problémája.

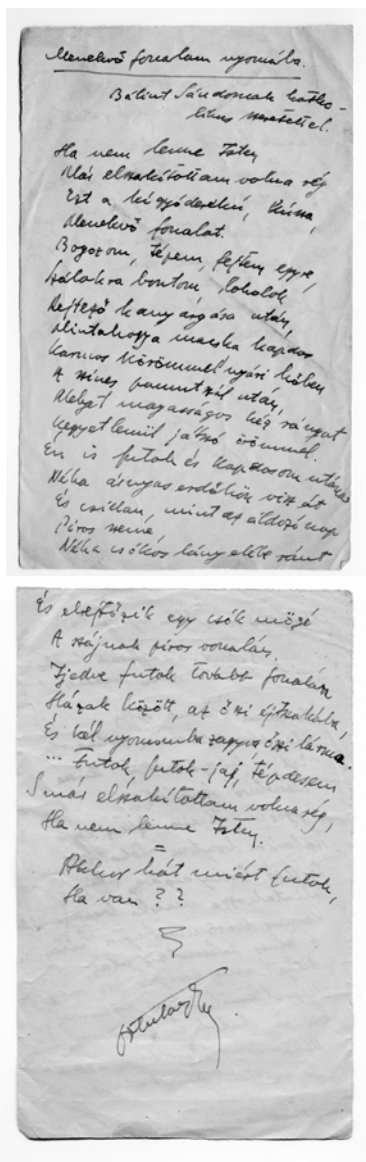
Radnóti Miklós: Akik alatt elfujt a szél. (Új ballada).

Ortutay Gyula: Versek.

Baróti Dezső: Versek.

E lista tételei közül leginkább még Bálint Sándor tervbe vett kötete folytatta az addigi agrársettlementes „hagyományokat” – s az ő műve volt az is, amely ha két évvel később s immár Buday tervezett fametszetei nélkül, más kiadónál végül mégis csak megjelent. Alighanem e tervből született meg ugyanis a *Szeged népe* című, *Új gyűjtés* alcímű könyve (1933). Ám éppen gyűjtésének ez a sorsa jelzi az eltávolodást, a divergenciát. Ő maga a professzionalizálódás útját választotta, a hivatalos intézményrendszer keretein belül mozgó szakember, sőt hamarosan (1934) képesített szakember: egyetemi magántanár lett. S szakemberként is megmaradt – jobb szó híján mondjuk így – népi értelmiséginek. A Buday körül megszerveződő fiatalabb évjáratok pedig, bár meg nem tagadva a settlementes „múltat”, egyre inkább a művészeti (s részben: a tudományos) modernizmus szószólói lettek. Olyan értelmiségiek, akiknek tevékenységében és személyiségében a művészeti, a tudományos és az ideológusi szerepkör szétválaszthatatlanul összefonódott, s egyediségüket éppen ez a kombináció adja meg.

Mindez, persze, nem jelenti a kapcsolat megszakadását. Sőt 1931-re az érintkezések köre voltaképpen még tágult is. A kétpólusú, Buday–Bálint-kapcsolat több eleművé lett; Ortutay Gyula, Reitzer Béla, Baróti Dezső, Erdei Ferenc s a többiek föltűnésével az érintkezés összetettebbé vált, gazdagodott. Ennek érdekes és kuriozitásában is jellemző dokumentuma pl. az a vers, amelyet – 1930-ban vagy 31-ben – a szerző, Ortutay Gyula „katholikus szeretettel” ajánlott Bálint Sándornak:

Menekvő fonalam nyomába.

Bálint Sándornak katolikus szeretettel.

Ha nem lenne Isten,
Már elszakítottam volna rég
Ezt a kígyódereki, kúsza,
Menekvő fonalat.
Bogozom, tépem, fejtem egyre,
Szálakra bontom, loholok
Rejtező kanyargása után,
Mint ahogya macska kapdos
Karmos körömmel nyári hóban
A színes pamutszál után,
Melyet magányos kéz rángat
Kegyetlenül játszó örömmel.
Én is futok és kapdosom utána:
Néha árnyas erdőkön visz át
És csillan, mint az áldozó nap
Piros szeme,
Néha csókos lány elébe ránt
És elrejtőzik egy csók mögé
A szájnak piros vonalán.
Ijedten futok tovább fonalán
Házak között, az őszi éjszakába,
És kél nyomomba zagyva őszi lárma.
... Futok, futok – jaj, tépdesem
S már elszakítottam volna rég,
Ha nem lenne Isten.

*

Akkor hát miért futok,
Ha van??

Ortutay Gyula

Ez a vers természetesen nem esztétikai „értékei” miatt érdekes; inkább csak dokumentum. De mint ilyen, vall a fiatal Ortutay költői ambícióiról (amitől azután, jó érzékkel, Buday térítette el); katolicizmusáról, mely még jóideig jellemzője maradt, s nem utolsó sorban Bálint Sándorral való közösségvállalásáról, amely változó intenzitással lényegében mindvégig megmaradt. A vers és ajánlása egészében szimbolikus aktus; Ortutay útkeresésének egyik eddig nem igazán érzékelt fázisa dokumentálódik benne.

S míg ez a Bálint–Ortutay-kapcsolat végső soron természetes fejlemény volt, a piarista gimnázium két, rokon érdeklődésű volt diákja tartja itt a további érintkezést, – a Reitzer Bélával és Baróti Dezsővel való érintkezés már a Szegedi Fialatok mozgalmának számájára írható. Igaz, Reitzer is a piaristák növendéke volt (Ortutay és Bibó István osztálytársa), de zsidó vallású és jogi-szociológiai érdeklődésű. Szociokulturális paraméterei inkább elválasztották, semmint összekapcsolták a nála több évvel idősebb Bálint Sándorral. S mégis: az agrársettlemences gyakorlat, amelybe Reitzer is bekapcsolódott, érintkezést teremtett közöttük. Ennek írásos dokumentuma, hogy 1931. augusztus 10-én a Makón, Erdei Ferencnél vendégeskedő és ott a tanyai élettel ismerkedő Reitzer levelezőlapon üdvözölte Bálint „tanár urat” s beszámolt helyszíni tájékozódásáról. Figyelemre méltó a lap zárása: „Ha [Ortutay] Gyuszival beszél, adja át üdvözetemet”, s jellemző maga az üdvözet is: „Sok szeretettel köszönti híve”. A létező távolság s az ambicionált közeledés egyszerre van itt jelen. A szándék azonban mindenképpen a közeledés volt. Olyannyira, hogy kevéssel később, augusztus 22-én Reitzer már Apátfalváról, ottani néprajzi (!) gyűjtéséről is beszámolót küldött Szegedre. Ebben nemcsak saját munkájáról ír, de Bálint Sándort invitálja is Apátfalvára: „Azért volna nagyon jó, ha készülő munkája érdekében meglátogatná [Apátfalvát] és maga nézne meg sok mindent, hogy ne kelljen az én laikus megállapításaimra támaszkodnia. Buday Gyurka megígérte, hogy jövő héten, szülei megérkezése után kijön rajzolni, szeretném, ha magát is vendégül láthatnám; kérem is, hogy járjon Gyurka nyakára és buzdítsa a munkára mind Szegeden, mind az itten valóra. Én most járom a falut”. S érdekes, hogy az utóirat megint Ortutayt firtatja: „Gyuszi miért nem ír?” (Eszerint tehát Bálint Sándor és Ortutay kapcsolata ekkor napi rendszerességű lehetett.)

Valószínű egyébként, hogy ez az invitálás nem is volt eredménytelen. Reitzer Béláról írott rövidke emlékezésében legalábbis Bálint Sándor megemlékezik egy közös apátfalvi látogatásukról – igaz, ezt „1932 tájára” teszi. (Maga a közvetlen, személyes kapcsolat egyébként a harmincas évek közepéig, egészen Reitzer Budapestre költözéséig tartott.)

A gyarapodó személyi érintkezések körébe tartozik, hogy 1931 nyarán Bálint Sándor Franciországból, Baróti Dezsőtől is kapott üdvözlőlapot: „Kissé elkésett, de annál melegebb üdvözetet küld Besanconból: Kratochfill Dezső.” Ez, persze, nem több, mint egyszerű udvariassági gesztus, de így is jelzi: a kapcsolati kör immár a néprajzi érdeklődésen túl is kiterjedt.

A Szegedi Fialatok és Bálint Sándor együttműködése mindazonáltal már túljutott tétőpontján. Ennek már-már jelképes bizonyítéka, hogy az 1932. évi (valamikor 1931 végén összeállított) Szegedi Kis Kalendárium anyagát már nem Bálint Sándor adta. A naptárka tiszteletpéldányát ugyan a hozzá kapcsolódó kísérőnyomtatványokkal együtt Buday postázta neki; a borítékon az ő kézírásával olvasható a címzés: *Nagys. / dr. Bálint Sándor úr*

/ Szeged / Pálfy-u 72. Ám a postabélyegző kelte: 1932. febr. 2. már jelzi; immár nem a legelső példányokból kapott.

Az utak elválásának bizonyítéka az is, hogy az 1932 őszen formálisan is megalakuló „élcsapatnak”, a 15 tagú Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának Bálint „tanár úr” már nem lett tagja. A „fiatalok” őt kihagyva hozták létre felekezeti kereteken túllépő, reformátusokat, katolikusokat, és zsidókat egyaránt a nemzedéki öntudat és a művészi-tudományos ambíció jegyében tömörítő szervezetüket. Ebben az idősebb s habitusában „konzervatívabb”, a hivatalos intézményrendszerbe beilleszkedni törekvő Bálint Sándornak már nem volt helye. Megmaradt a külső körben mozgó „szimpatizánsnak”, alkalmi együttműködőnek.

Az átalakuló kapcsolat paradox fejleménye, hogy 1932 őszen, félhivatalos „lektorként” Bálint Sándor mégis éppen egy olyan kötet körül bábáskodott, amely a Szegedi Fiatalok programjában voltaképpen az ő tervezett népdalgyűjtése helyére került. Ekkor a „Művkoll” szerkesztőbizottsága számára ő adott – pártfogoló – véleményt Ortutay Gyula nyíri gyűjtéséről. A cím nélküli, autográf szöveg, amely Buday hagyatékában maradt fenn, jól jellemzi ekkori helyzetérzékelését és törekvéseit:

A magyar kultúra – mint az egyetemes emberi kultúra is – válságos idejét éli. Valami nagy megújhódásra volna szüksége. Átértékelő munkájában a magyar néphez, a népkultúra naív heroizmusához, magatudatlan nagy erejéhez kell fordulnia, egyszerűséget kell tőle tanulnia. Akik ennek az új magyar kultúrának útját egyengetik: nem elégedhetnek meg a cél kitűzésével, a jelen állapot megmentésével is törődniök kell.

Sajnos, ha a néprajzi gyűjtés (és feldolgozás) magyar térképét megrajzolnánk, sűrű fehér foltok meredeznének felénk. Egyik ilyen úr eltüntetésére vállalkozott Ortutay Gyula, aki nagyon jól tudja, hogy a néprajzi gyűjtésnek a természetes tudományos célon és érdekeken túl egyéb kötelessége is van.

Gyűjteménye nem foglalja magában egész nyíri gyűjtését, csak a verses epikumokat tartalmazza. Keresztmetszetnek azonban jó így is. Mutatja a magyar kultúratermő lélek egyetemes egységét, de a vidékenként való szép különbözősét is. Derék adalék a későbbi nagy összefoglaláshoz.

Bevezetése szubjektív áradásával igen eszméltető, talán ezzel is akarván jelezni ifjúságunk javának azt a belátását, hogy a nép több, mint gyűjtések szenvedő alanya, – misztikus forrása minden magyar szépnak, amely felé csak áhitattal szabad közelednünk.

A gyűjtemény megérdemli a kiadást.

Szeged, 1932. nov. 2.

Bálint Sándor

Ez a beállítódás azonban ekkor már csak részben fedte le a „Művkoll” aktuális törekvéseit. Ebben pl. nincs meg az a politikai radikalizmus, amely Budayék körében már megképződött.

Az intézményes, a pusztán személyes érintkezésen túlmenő együttműködés ezt követően már csak egy alkalommal mutatható ki. 1933 tavaszán Bálint Sándor előadóként szerepelt a Művészeti Kollégium előadássorozatában.

A dolog nehezen jött össze, az időpontot különböző okok miatt módosítani kellett. A végleges, április 2-i időpontról március 24-én a Művészeti Kollégium titkára, Reitzer Béla, majd még ugyanaznap maga Buday is mentegetődzve számolt be Bálint Sándornak. Reitzer levelezőlapjából (Tiszatáj, 1987. 8. sz. 83.) tudjuk, hogy „a műsorok már ki voltak nyomva és ma délután akartuk szétküldeni, mikor vis majorként beütött a hír, hogy a Bethlen Gábor Kör jubileumi ünnepségét a rendezőség d.u. 5-re tette; teljesen lehetetlenül álltunk ezzel szemben, mert a »magasabb« protestáns érdekek nem tűrnek ellentmondást.” Ez az indoklás valószínűleg igaz; a Kör és a Művészeti Kollégium ugyanis ekkor már két különálló, ám még összekapcsolódó szervezet volt – s Buday ekkor már „csak” a Művészeti Kollégiumnak volt az elnöke. Az időpontváltatásról Reitzerrel összhangban számolt be ő is: „Most vasárnap Imre Sándor előadása lesz a Körben, a jubileummal kapcsolatosan, szombat pedig közönségünk zöme előtt szokatlan és alkalmatlan s így kénytelenek voltunk ápr. 2.-re datálni a meghívón előadását. Remélem még idejében megkapja ezt a lapot s nem haragszik érte.” Ám, függetlenül az elfogadható indoklástól, Bálint Sándor részéről már érezhető volt bizonyos tartózkodás. Ez jól látszik Buday reakciójából. „Kívánsága szerint odanyomattuk [a meghívóra], hogy »vendég«, – *nehogy velünk összetévesse valaki*” – írta, majd zárójelben hozzátette: „Ez igazán kellemetlen lenne Magára nézve?...” De azért lapját mégis így zárta: „Igaz szeretettel köszönti jó híve és barátja György”.

Az előadásra végül április 2-án mégiscsak sor került. A Hétfői Rendkívüli Újság másnapi száma adott róla hírt: „A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma vasárnap este előadást tartott. Dr. Bálint Sándor tanár, a kollégium vendége beszélt *Szeged a magyar kultúrtörténetben* címmel. Ez a hatalmas anyagközlő előadás feldolgozta a legrégebb időktől kezdve egészen napjainkig mindazokat a dokumentumokat, amelyek Szegedet a magyar kultúrtörténet láncszemébe kapcsolják.” A beszámolóból kiderül, hogy az előadás után végszót a kollégium elnöke, Buday mondott.

Az utak divergálása azonban, ismételjük meg, ekkor már jól érzékelhető volt. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a Művészeti Kollégium tavaszi előadássorozatának utolsó előadását május 21-én Széll István tartotta *Társadalom és szerelem* címmel, s előadásában – mint a Délmagyarország május 23-i beszámolója mondja – „az őstörténeti kutatások eredményeitől a szexuális reformtörékvésekig kísérté a nemiség társadalmi formáit”.

Talán mondani sem kell, hogy egy ilyen téma nyilvános földolgozása Bálint Sándor számára már aligha lehetett elfogadható.

Egy ilyen „modern”, sőt szabados habitus már idegen volt neveltetésétől, alkati szemérmességétől.

9

Ami ezt követően még összeszedhető, az lényegében már csak egyedi, személyes érintkezések sora. A kapcsolatok egy része megszakadt, Buday György pl. hamar külföldre került, Reitzer Béla előbb Budapestre költözött, majd munkaszolgálatosként meghalt. Az érintkezések egy másik része személyes szakmai és magánemberi kapcsolattartássá alakult át és – ha szünetekkel is, lazán – lényegében életük végéig kitartott. E változatból mindenekelőtt Ortutay Gyula említendő meg, de mások, pl. Baróti Dezső, Erdei Ferenc is számon tartandóak. Ezek az 1933 utáni érintkezések azonban már egy más jellegű másik történet részét képezik.

